

TÜRÜK

*Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*

2018, Yıl:6, Sayı:12

Geliş Tarihi: 08.03.2018

Kabul Tarihi:10.04.2018

Sayfa:106-117

ISSN: 2147-8872

SİNAN PAŞA'NIN MAÂRİF-NÂMESİ'NDE İDEAL İNSAN*

Süleyman Solmaz**

Özet

Sinan Paşa on beşinci yüzyılda yaşamış, edip, mütefekkir ve âlim (müderris) bir devlet adamıdır. İstanbul'un ilk kadısı büyük âlim Hızır Beyin oğludur. İsmi Yusuf bin Hızır Bey bin Celâleddin olup, lakabı Sinânüddin'dir. Hoca Paşa şanı ile meşhur oldu. Doğum tarihî ve yeri hakkında ihtilaf vardır. Birçok kaynak, 1440'ta İstanbul'da doğduğunu yazmaktadır. Maârif-nâme ve Tazarru-nâme isimli eserlerinde Türk-İslâm Tefekkür Dünyası'nda önemli bir yere sahip olmuştur. Yazdığı eserlerde meselelere vukufiyet dikkat çekmektedir. Sinan Paşanın keskin bir zekâsı, üstün bir anlayış kabiliyeti vardı. Bu kabiliyetiyle, genç yaşta geniş bir bilgiye sahip oldu. Son derece cömert ve derviş mizaçlıydı. Dünyaya değer vermezdi. Tasavvuf ehline büyük muhabbet gösterirdi. Sinan Paşa, taklidi mümkün olmayan bir üslûb sahibidir. Bu konuda eski-yeni bütün kaynaklar ittifak etmişlerdir. Eski Türk Edebiyatında dinî-ahlâkî öğütleri ihtiva eden ve didaktik bir mahiyet arz eden eserlere nasihatname/pendname adı verilir. Bu tür eserlerin bir bölümü insanlara öğüt vermeyi amaçlar. Burada iyi ve olgun bir insanın nasıl olması gerektiği, iyi bir devlet adamı nasıl olur gibi konular işlenmektedir. Türk Edebiyatının ilk örneklerinden olan siyasetname tarzındaki Kutadgu Bilig ve aslen tasavvufî eserler olan Divân-ı Hikmet, Atabetü'l-Hakâyık ve Risaletü'n-Nushiyye gibi eserlerin yoğun olarak

* Mevcut çalışma, 23-24 Şubat 2017 tarihlerinde düzenlenen "Hoca Ahmet Yesevi'den Fuat Köprülü'ye Türk Düşüncesi Sempozyumu" adlı sempozyumda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

**Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, orcid.org/0000-0002-0803-9992, ssolmaz@pau.edu.tr

dinî-ahlâkî öğütler içermesi, İslamiyet'in yayılma aşamasında olduğu Türk toplulukları arasında İslami anlayışın hızla inkişaf etmesinde etkili olmuştur. Çalışmamıza konu olan Maârif-nâme'de konular anlatıldıktan sonra, o mevzuda âkil, hakim, âlim, ârif gibi sıfatlarla nitelediği bilge kişilerin nasıl davranması gerektiğini kendine has bir üslup ile veciz bir şekilde dile getirmektedir. Dünya işlerinin insanı hangi boyutta etkilediğini, insanın bunlardan nasıl kurtulacağını bir bilen olarak Sinan Paşa haber vermektedir. Buna göre âkil adam yarın elinde olmayacak bir şey için bu gün zahmet çekmemelidir. Kendi ile gitmeyecek hiçbir nesneyi biriktirmemelidir.

Anahtar Kelimeler: Sinan Paşa, Maarif-name, Nasihat, İdeal İnsan, Tasavvuf, Fikrî Hayat

THE IDEAL PERSON IN SİNAN PASHA'S MAÂRİF-NÂME

Abstract

Sinan Pasha who lived in the fifteenth century is a statesman, intellectual and scholar. He was the son of Hızır Bey who was a great scholar and the first kadi of Istanbul. His name is Yusuf and the nickname is Sinânüddin. He became famous being called as Hoca Pasha. There is a dispute about his date of birth and place of birth. Many sources wrote that he was born in Istanbul in 1440. With his works named Maârif-nâme and Tazarru-nâme he had an important place in the Turkish-Islamic world of thought. In his works it is obvious that he had a deep knowledge in the fields of literature, religion etc. Sinan Pasha had a sharp intelligence and a superior understanding ability. With this ability, he gained extensive knowledge at a young age. He was extremely generous, kind and tolerant. He did not give importance to worldly affairs and showed great affection to the sufis. Old and new sources agree that Sinan Pasha had a unique style. The works containing the religious and moral advices and having a didactic nature are called as nasihatname or pendname in the Classical Turkish Literature. Some of these works aim to give advice to people. The moral values that are to be found in a wise man and a good statesman are explained in these works. Being written in siyasetname genre Kutadgu Bilig, which is one of the first examples of Turkish Literature and Divan-ı Hikmet, Atabetü'l-Hakâyık and Risaletü'n-Nushiyye which are originally mystical works which contain intensive religious, moral advice helped to develop Islamic understanding that gradually spreading among Turkish communities in that time. After describing the subjects in Maârif-nâme which is the subject of this research, Sinan Pasha expresses in a unique style how wise people whom he defines as âkil, hakim, âlim, ârif should behave. Sinan Pasha informs us about to what extent the worldly affairs affect men and how men will get rid of them. According to this, wise man should not bother today for

something that he will not have tomorrow and should not collect any objects that he can not carry with himself to the hereafter.

Keywords : Sinan Paşa, Maarif-name, Advice,ideal person,mysticism, Intellectual Life

1) Sinan Paşa'nın Maârif-nâmesi'nde İdeal İnsan

İslamî edebiyatta dinî-ahlakî öğütleri ihtiva eden ve didaktik bir mahiyet arz eden eserlere nasihatname/pendname adı verilir. Âgâh Sırrı Levend'in belirttiği gibi ümmet çağında ve onun doğrudan mahsulü olan İslami edebiyatta filizlenen ahlakî eserler, çoğunlukla eşyanın tabiatı gereği dinî de olmak zorundadır¹. İçinde yaşanan toplumun ufku olan dinin, ahlakî eserlerde kendisine yer bulamaması şaşırtıcı olurdu. Aslında dinî eserlerin birçoğu da “din, nasihattan ibarettir²” hadis-i şerifince ahlakî eserler kapsamına dâhil edilebilir.

Nasihatnamelerin işlevi esas olarak bağlı bulunulan dinin, anlayışın, mensup olunan zümrenin veya işgal edilen makamın ahlâkî ilkelerini ideal bir şekilde öğretmektir. Bunu sağlamak için bütün iyi hasletleri bünyesinde barındıran ideal bir insan resmi çizilir. Herhangi bir nasihatnamede yer alan öğütlerin bütünü o kitabın yazarına göre bize ideal insanı sunar. Nasihatnamelerin sunduğu ideal insan tipi, toplumun daha ahenkli ve uyum içerisinde yaşamasını tasavvur eder. Bu yönüyle nasihatnameler toplumun maneviyat binasını inşa eden eserlerin başında gelir. İkili insan ilişkilerini, âdâb-ı muaşeret kurallarını, güzel hasletlere sahip olmayı, uzak durulması gereken huyları ve hatta bu kötü huyların nasıl ıslah edileceğine dair çoğu zaman örneklere dayalı pratik bilgiler veren bu eserler, toplum hayatının temeli olan insan ilişkilerini düzenlemek konusunda (hukuk, mantık vb.) diğer bilimlerin yanında önemli bir işleve sahiptir.

Nasihatnamelerde hırsızlık yapmamak, yalan söylememek, başkasının hakkına göz dikmemek vb. evrensel ahlak ilkelerinin yanında metin yazarının mensubu bulunduğu dine, anlayışa, zümreye ve makama göre daha spesifik ve lokal ahlâkî ilkeler de yer alır. Bunlar, o zümrenin veya dinin mahiyeti hakkında bize bilgi vermesi bakımından önemlidir.

Maârif-nâme 15.yy.da yazılmış tasavvûfî içerikli bir nasihat ve ahlâk kitabıdır³. Eser Münâcaat, Na't (Hz. Muhammed, Aşere-i mübeşşere ve Dört Halifeye); Sebeb-i Tahrir-i Kitap, Metin ve Açıklamalar bölümlerinden oluşmaktadır.

Metin kısmında çeşitli konu başlıkları veriliyor, o konu başlıkları ile ilgili görüşler beyan edildikten sonra mesele ile ilgili bazı örnekleyici hikâyeler anlatılıp Tevbihat (Paylamalar ve Tenbihat (Uyarılar)'a geçilerek mevzu tamamlanıyor. Kitabın sonuna kadar aynı sistem ufak tefek değişikliklerle devam ediyor.

Maârif-nâme için şunları söylemek mümkündür:

¹ Levend, Âgâh S., Türk Edebiyatı Tarihi - I. Cilt Giriş, 121-122.

² Es-Suyûtî, Celâleddîn b. Ebû Bekr, el-Câmi‘u’s-Sağîr, I/262.

³ Sinan Paşa, **Maârif-nâme- Özlü Sözler ve Öğütler Kitabı**, (Haz. Mertol Tulum) Ank. 2013, AKM Yay.

Sinan Paşa, Allah dostlarını anmak gerektiğini ve bu sebeple onların tercüme-i hâllerini bu kitabına -Maârif-nâme' ye-almayı düşündüğünü sonra biriken bu malzemeyi bir kenara koyarak ayrı bir eser olarak hazırlamayı uygun gördüğünü ve onu da henüz tamamlayamadığını söylüyor. Bazen dervişlerin, bazen de zühd ve ibadet ehlinin anlayacağı dilden konuşuyor. Mesajını bütün kitlelere ulaştırmak hedefini güdüyor, yani “didaktik” bir gayesi var. Fakat ondaki didaktik gaye, hiç bir zaman sanat endişesinin önüne geçmemiştir. O, bu yönüyle, muasır olan birçok mesnevi yazarından keskin çizgilerle ayrılır. Bahsettiğimiz şairler, şiiri ve mesnevi türünü uzun mev’izelerini ifade etmede bir araç olarak kullanırken, Sinan Paşa tam tersine, anlatacaklarını, öğreteceklerini sanat kudretini ortaya koymada bir malzeme olarak görür gibidir. .”⁴

Sinan Paşa gibi halkın her tabakasına anlatacak sözü olan bir sanatkârın halkın anlayamayacağı bir dille eser vermesi düşünülemez.

“Sinan Paşa, ne mesajını sanatına tercih etmiş, ne de tersini yapmıştır. Yer yer ağır sayabileceğimiz kelimelerle dilini oluşturan yazar, daha çok, sehl-i mümtenî de denilebilecek bir sadeliği tercih etmiştir. Yazarın tamamen “hâtif-i gayb” ilhamın sevki idaresi ile içinden geldiği şekilde yazdığı ve “yazma-çizme”, karalama vs. yapmadan olduğu şekliyle bıraktığı noktadır ki, yukarıda da kısmen temas ettiğimiz bu yönü, yazarın kudret ve kabiliyetini göstermesi açısından oldukça önemlidir.”⁵

Kitapta yer yer aklın tanımı yapılmaktadır: Akıl öyle bir sultandır ki ondan ulu sultan olmaz; ona itaat etmeyen her sultanın sultanlığı durmaz (s. 699).

Sinan Paşa eserini din ve tasavvuf esaslı oluşturmuştur. Ancak diğer kültürlerden de haberdardır. Bu bağlamda Maârif-nâme’de Eflâtun’dan sözler de aktarılmıştır:

“Akıllı olan bir aynaya bakmalı; eğer yüzü güzelse, o güzel yüzünü bir kötü huyla çirkinleştirmesine hayıflanılmaz mı ve eğer çirkinse çirkin suratına bir de içinin çirkinliğini katması anlamsız olmaz mı?”

“Hiçbir akıllı adama arkadaştan zarar gelmez ve hiçbir dosttan ziyan erişmez.”

“Akıllı kimseye yaraşan, hiçbir akıllı kimseyi abartarak övmemektir değerinden fazla; o akıllı kimse kendisini bilsin ve onun övmesini ikiyüzlülük, ya da vermiş olduğu sözden dönme amacıyla yapılmış şeklinde yorumlamasın diye.”

“Bir kimse değerinden yüksek mertebeye çıkarılırsa, halk inkâr eder olur iyi huylarını da.”

“Akıllı kimse her zaman kendi yanlışını büyük görüp doğrusunu küçük görmeli ve iyi işlerini küçümseyip kötü işlerini önemsemelidir.”(s.401).

Tenbihat kısımlarında o durum karşısında akıllı adamın dolayısıyla ideal insanın nasıl davranacağı, ne yapması gerektiği vb. durumlar anlatılıyor. Bugünkü sistemde pek yeri olmayan bu anlatım biçimini bu çalışmamızla paylaşmak istedik. Yazımızda Mertol Tulum neşri esas alınmış olup sayfa numaraları bu esere aittir.

⁴ Köksal, M. F., “Sinan Paşa’nın Nesri ve Nesir Üslûbu”, Doğu Akdeniz Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi, 1 (1998), 83-97.

⁵ Köksal, M. F., “a.g.m.

1.1) İdeal İnsanın Tefekkürü

İdeal insanın, erginleşmesi her şeyden önce tefekküre bağlıdır. Tefekkür, kalbin akıl ve zihinle muhakeme sürecini idrak ederek harekete geçmesi ve böylelikle iyiyi kötünden ayırt edebilecek vicdanın devreye girmesini sağlayan sebeptir. İnsanın önemli vasıflarından biri olan tefekkür, düşünme yeteneğinin insandaki aklî ölçülere göre çalışması olarak da ifade edilebilir. Tefekkür; “düşünme, zihin yorma” anlamına gelse de düşünmeyle beraber içselleştirme aşamasına geçilmelidir. Tefekkür meselenin özünü bilmektir; sonucunda sağlanan ise iç aydınlanmadır. İç aydınlanma, doğal olarak insanın iç ve dış dünyayla uyumunu sağlar. Bu uyum bireyin hayata bakış açısını sıradanlıktan kurtarır. Tefekkürle iç dünyası aydınlanan birey haz ve mutluluğu beraberinde yaşar. Bu uyum, mutluluk, farkındalık bireyin toplumla ilişkilerini düzenler. İnsanın ulvi ve süfli tarafları vardır. Tefekkür, kişinin süfli taraflarını azaltıp ulvi taraflarını artırmasını sağlar (Çelepi 2016: 70)

İdeal insanın tefekkür ederek içselleştirmesi gereken bazı değerler vardır. Sinan Paşa da eserinde bu değerleri ayrıntıları ile inceler.

Sinan Paşa eserinin bir yerinde (s.161) Tevbihü'l-Gâfilîn (Gâfilleri Paylama) başlığı ile kimlere akıllı denmeyeceğini haber vermiştir. Buna göre,

Gözünü yiğitlikte kör edip şehvet ve aşırı istekler tozuna bulaştıran, beden güçlerini gençlik ateşi ile kül eyleyip savuran, yaşı ilerlemesine rağmen nefsinin daha çok besleyen, akıl filozofunu kendisine hekim etmeyen, fikir kılavuzunu kendisine delil edip akıl bülbülünün gönül gülüne yönelmesi için kutsal gülistana gitmeyen, ömür baharını ganimet bilip, gönül baharında gezip marifet çiçekleri derleyip koklamayan, hayat soluğunu rahmet bilip can güzârına girmeyen, safa çemenlerine bakmayana âkil denmez. Hatta bunları yapamıyorsa ona âdem de denmez.

Bu dünyada birkaç gün sıkıntı çekip de sonunda rahata erip oturmayan kimse akıllı sayılmaz. Böyle kimseler buldukları yerde niçin bulduklarını dahi bilmezler:

Aden'e gider inci getirmez, Mısır'a gider şeker getirmez. Bağdat'a varır hurmasını sormaz, Herat'a varıp kemhasından⁶ haberi olmaz.

Ka'be'ye varsa yalvarıp yakarmayı bilmez, Mescid-i Aksa'ya girip iki rekât namaz kılmaz, Medine'ye ziyarete varır, salavat getirmeyi bilmez. Mekke'de ibadet etmeyi düşünmez ... (s. 173).

Akıllı kimse her hayvandan bir güzellik almalı, her birinden bir huy öğrenip onunla huylanmalı.

Her hayvanın huyunu anlatmak uzun sürer, kitap uzar gider. Akıllı kimse bu kadardan hisse kapar. Ârif olana bir sinek vızıltısı yeter (s. 287).

⁶ Bir çeşit ipek kumaş

Âkil kimsenin tab'ı selîm olmalı, mütefekkirin ise doğru dürüst düşünme yeteneği olmalıdır. Yoksa her ikisi de vehmin hükmünü aklın sınırlar. Bu konuda ölçü şeriatdır, şeriatın doğrulayıcı gücü akılı güçlendirir. Şeriata uygun hükümler güvenilirlik kazanır. Bu vesile ile hem akla hem de şeriata güvenmelidir. Böylelikle kökle dal birleşmiş olur (s.136).

İlim eylem ve çabayla; marifet mükâşefe ve müşahede ile kazanılır. Akıllı kimseler şeriatın belli ve açık konularında te'villere değer vermezler. Akıllı kişi basiret gözünü iyice açar ve o gözle varlığı gözleyip inceler. Bu yolla âlemi, Rabbini ve kendini tanır (s.141).

İnsanoğluna akıl ve heves olmak üzere iki araç gereklidir.

Akıl iyilik menzillerine gitmekte arkadaş olurken heves onu kötülük menzillerine sürükler. Biri bilgili bir basiret eri, öteki bilgisiz bir kördür. Biri yüz aklı, öteki azgınlık ve serkeşlik aracı olur. Biri dininde, dünyasında yararlı olurken öteki her durumda zarar verir.

Eğer önemli bir iş karşına çıkacak olursa; bu ikisinden hangisinin buna meyledeceğini, konunun çözümünde hangisinin destek vereceğini görmek gerek. Eğer akıl sana destek veriyorsa, çaba göstermeli, o desteğe dört elle sarılmalı, o işi sona erdirmelidir. Nefsin engellerine kapılmamalıdır Çünkü akıllı kişi kendisi için kazançlı olanı seçer. Sevabı olan acı, acı veren tatlıdan yeğdir (s. 183-185). İdeal insan aklını heveslerinin emrine vermez.

Akıllı kimse zat ve sıfatın tanıklarını kendi vücudunda (varlığında) görür. İlahî ilimleri cilt cilt kitapların içinden bulup çıkarır ve okur. İlahî kokuları ruhların esintilerinden koklar. Gönül kitabından dersini beller, kalp odasında okur, inceler (s. 213).

Akıllı, nefesine her gün ölümün nasıl yere çalacağını anlatandır ve her saat gözünde ölümün nasıl bir şey olduğunu canlandırandır (s. 230).

Dünya devamlı kazanılacak bir kâr evidir, tembellik ve gevşeklik yapmadan kararlı bir şekilde dünya evinde kazanca devam etmelidir. Ömür tarlasına tembellik ekenler, hastalık ve sıkıntı demlerinde pişman olurlar; ama üzülmenin ve pişmanlığın faydası yoktur.

Akıllı adam bugünkü duruma aldanıp yarın da böyle olur sanmamalı; fırsat varken biriktireceğini biriktirmeli, çünkü dünya asla aynı kalmaz (s.309).

Elde dolaşan kitaplardaki bilgileri hikmet sanmamak gerekir, çünkü hikmet kudret eliyle gönül levhasına yazılandır.

Âlemde Ebu Âli ve Farabî yetişmiştir, ancak bunlar *zâhir ilimlerine* mensuptur. Bilgeler gönül erleri olup yerleri arşın civarındadır. Bilge kişi gönül kitabında okur; hikmet duyan bir kişi dedikoduyu bırakır.

Bu dünyada bölünmez en küçük parça (atom) varmış, aklın on kategorisi varmış veya daha çokmuş. Bunların dine bir faydası yoktur. Eğer bu bilgilerin elde edilmesi güzeldir denirse, buna benzer bilgiler çoktur, ancak bunların öğrenilmesine ömür yetmez.

Akıllı kimse önemli işlerini bırakıp boş işlerle oyalanmamalı, zira ömür sona erip ölüm yetişecektir (s.323).

Akıllı kişiye gerekli olan iki mertebeden biridir. Ya çaba gösterip ilimlerin en önemlisi ile uğraşsın ya da yalnızlığı seçip gönül gözünü açmağa çalışmaktır (s.327).

Akıllı kimse iç dünyasının imarı ile uğraşandır. Dış dünyasını güzelleştirmek, onu düzüp düzenleyip gözetmekle bir şey edilmez (s. 343).

Sürekli gaflet içinde olan akıllı kimsenin işini devamlı savsaklayan cahilden farkı yoktur (s. 353)

Akıllı olan kimse öfke canavarını hilm (yumuşaklık) zinciri ile denetler; şehvet kapısını takva bekçisi ile gözetir (s.361).

- a) Niyet yüreği gafil olmamalı
- b) Kararlılık yıldızı batmamalı
- c) Sözünün eri olmaya çalışmalı
- d) İnandığı ile yaptığı bir olmalı

Akıllı kişi derviş olmayınca, hiç olmazsa bilgin olur; onu da olamazsa, kutluluk cevherini elden çıkmış bulur. Ama bilgin bir sürü gereksiz terim okuyana verilen ad değildir, nereden geldiğini ve nereye gideceğini hisseden kişidir (s. 387)

Ruh tabipleri sanatlarını icra ederler ve bu sanat dalında erişkin gönül erleri vardır. Bunlar gönül nabzını tutup ruhun hallerini bilirler ve nefis şişesine bakıp ahlâkın karışımını (nelerden meydana geldiğini) bilirler. Akıllı kimseler onlardan yardım dilemeyi kesmezler, kutlu kişiler gece gündüz demeyip onların eşikleri beklerler. Çünkü onlara hizmet etmek iki cihan izzetidir; onların eşiğinde başını taşa koyup yatmak dünya ve âhiretin huzurudur. Onların her nefesleri rahmet, sohbetleri ganimettir (s.209).

Havf ü recâ bilindiği gibi “beyne’l-havf ü ve’r-recâ” “korku ile ümit arasında olmak” düsturunda karşımıza çıkmaktadır. Bir müminin imanı korku ile ümit arasında olmalıdır.

Akıllı belki ona denir ki ne umutsuz olur ve ne bunalıma düşüp işlediklerini boş sayar, ne de emeline kavuşmuş olarak ve duyduğu güvene dayanarak bir şey yapmaz olur... Akıllı olan kişi yaşadıkça “vah vah” demeli ve gözü yaşı dökmeli ve yazıklanıp olan bitenden ders çıkarmalı (s. 393).

Akıllı kimse yapıp ettiklerine her zaman güzel bir kılık giydiren ve onları biçimlendirendir ve de emek ve çabasını her dem yerli yerinde kullanandır (s. 563)

Akıllı kişi işinde hep doğru yolu bulur ve görüşü her zaman doğru olur. Akıllı kişinin sözü doğru olur; işi övgüye değer bulunur (s. 565).

Akıllı adamın yanlış ve yersiz düşüncesi (zann), cahilin kesin bilgisinden çok daha iyidir... Bir cahili kendine yol gösterici edinmeyegör; seni sürekli yanlışla yönlendiredurur (s.643).

Bilgisi olmayan kişinin esenlikte olamayacağı gibi akıllı olmayan kişi de zengin sayılmaz. Erdem akılla, ahlâkla olur; ocakla, soyla olmaz (s.555).

Akıllı olan uzak düşmemeli düşünceye; elde ettiği gizli sırlardan her gün alabilsin diye; insanların yapıp ettikleriyle ilgilenmemeli ve olur olmaz kimselerle düşüp kalkmaktan sakınmalı (s.569).

Akıllı olanın her musibette bir korkusu olur; hikmet nedir bilen her matemde bir düşünüyü olur (s. 437).

1.2) İDEAL İNSAN ve TEZEKKÜR (Tezekkür Unsurları)

Bireyin bir düşünceyi veya teklifi kabul etmeden önce onu değerlendirmesi, düşünmesi anlamına gelen tezekkür terimi, bireyin içselleştirdiği davranışlar gereğince davranması, hatırlaması anlamlarına da gelir. Zihnî bir faaliyet olarak başlayan tefekkür, daha sonra kalbî ve ruhi bir fonksiyon hâline gelir. Bir zihin eylemi olarak yaşanan ve değerlendirilen tefekkürü, bir kalp ve beden eylemi olan tezekkür takip eder. Tezekkür, bireyin düşünme, akıl ve tefekkürle edindiği ve içselleştirdiği hasletleri zamanı gelince hatırlaması, buna uygun davranması ve hayatına tatbik etmesidir. Birey, tefekkür ederek olgunlaştırdığı iç dünyasını daha sonra tezekkürle, hayatına tatbik etmeli, dışa yansıtılmalı, yani tezekkür etmelidir. İhtiyaç hissedilen bireysel denge ve uyum böylelikle genişleyerek aile ve toplum uyumuna evirilecektir (Çelepi 2016: 80)

Sinan Paşa'nın Maarif-nâmesi'nde tefekkür eden ideal insanın tezekkürle bunları hayatına tatbik etmesi beklenir.

Maârif-nâme'de dünyanın faniliği (geçici olması) anlatıldıktan sonra âkil adamın tavrı şu şekilde ifade edilmiştir:

a) Akıllı ona derler ki dünya güzeli giyinip bezenip kendini arz ettikçe... o tarafa dönüp bakmaz... Dünya bir fahişedir, her kim onunla birlikte olursa kirlenir, belki yalnızca tenine değmekle kimileri mezhebince abdesti bozulur (s. 81).

b) Bir başka yerde de dünyanın yerilmesi (zemmi) anlatılırken onun kötülükleri tek tek sıralanmış, hatta dünya bir fahişeye benzetilmiştir. Akıllı kimsenin ona yapışmaması ve ondan uzak olmak gerektiği üzerinde durulmuştur (s.99) (Dünyaya bel bağlamamak).

c) Câhil olan mala talip olur; akıllı olan erginlik kazanma yoluna koyulur. Akıllı kimsenin görmesi basiret gözüyledir; cahilin görmesi (beden) gözünün görüşüyledir (s.561).

d) Akıllı kimse odur ki dünya ile alış verişini kırlangıç ile insan ilişkisine benzer yapar; kırlangıç insan olmayan yerde yuva yapmaz, ama insandan yine de ürküp kaçır (s.83).

e) Dünya Hârût ve Mârût'tan daha fazla sihirbazdır, karıyla kocayı ayırır, kişiyi Rabbi'nden uzaklaştırır. Dünya Kârun'u ve Dahhâk'ı bile alt etmiştir, bu güç karşısında akıllı kimsenin ciğeri kan ile doludur (s. 83).

f) Bunların dışında dünyada çeşitli yönlerden güç sembolü olan peygamber, hükümdar ve kahramanlık sembolü tipler (Süleyman, Yûsuf, Şiş, Nûh, İbrâhim, Âdem, Musa, İdris, İsâ, Dârâ, Kisrâ, Behrâm-ı Çûb, Rüstem-i i Dâstân, Erdeşir, Enûşirvân, Ferîdun) sayıldıktan sonra dünyada "cihanın övüncü olan Hz. Muhammed'e bile ondan bir vefa erişmediği vurgulanır.

Var oluşun sebebi Hz. Muhammed olmasına rağmen onun da kılık değiştirip dünyadan gittiğini (don değiştirme) haber verir (s. 85).

g) Her şey geçicidir. Akıllı insan bugünkü sağlığını nimet bilmelidir (s.87).

h) Tergübü Musahabeti's-Sulehâ (İyi Kimselerle Görüşmeyi Özendirme) Bölümünün Tenbihat (Uyarılar) kısmında dünyanın zevklerine aldanmamak gerektiği anlatılıp bir rahip hikâyesi ile örneklendirildikten sonra;

Hepsi bitip tükenici ibretlik şeyler

Ahmaktır ona veren değer

denilmiş ve akıllı adam için uyarılar şöyle sıralanmıştır:

Ne var ki insan onsuz da olamaz; beden tat almayı sürdürmedikçe diri kalmaz, ancak akıllı olan onu gerekli ölçüde tutar, aşırıya kaçmaz, onu elde etmek için ardına uyup durmaz. Çünkü onlar geçici lezzetlerdir akıllı adam geçici bir lezzet için bunca kalıcı lezzetleri bırakmaz (s.129).

i) Dünyada hâsıl olmayan muratlara hayıflanmak akıl kârı olmadığını anlamak akıllı adam işidir. Birkaç bir şey bilmekle kendini akıllı sanmak, kendi kendini ateşe atmaktır (s.131).

j) Dünya nimetleri o kadar değerli nesne midir ki kişi ona inanıp aldanır, hayat rahatı ne derece huzur vericidir ki akıllı onunla neşelenir (s. 241)?

k) Akıllı olan bu günkü duruma aldanıp yarın da böyle olur veya engeller olmaz sanmamalı. Fırsat varken biriktireceğini biriktirmeli, çünkü çare yok, dünya aynı durumda kalmaz (s. 309).

l) Akıllı olan, her zaman sonunda olacakları düşünmelidir; dünyada olan, her gün başına geleceklerin korkusunu hissetmelidir. Dünyanın gurur verici şeylerine hiç aldanmamalı, zamanın sevindirici işlerine inanmamalıdır. Kolaylık vaktinde zorluğu, bolluk deminde darlığı anmalıdır (s.421).

m) Akıllı olan bilir ki dünya bir gurur yurdu ve üzerinden geçilen bir köprüdür (s.443).

n) Akıllı kimse dünya için mal biriktirmeyendir (s. 453).

o) Akıllı kimse cihanın hallerini bilir ve onlara değer vermeyip göz tokluğunu sermaye edinmeli; cihana kulak asmayıp ahreti emellerine yuva edinmelidir (s. 533).

p) Dünya nedir ki akıllı kimse ona aldansın, ömür sürekli midir ki kişi ona inansın? (s. 537).

q) Akıllı olan, hiç bir gönle ilişmemek gerek (s.745).

r) Dünya düzeninden yarar sağlamaya çalışmak akıllı kimseye yaraşır(s.369).

s) Akıllı olan, hasta edecek şaraptan tatmaz, nezle edecek gülü koklamaz(s. 457).

t) Kişi rızkını yemelidir, henüz kendisini akrepler yemeden; akıllı malını üleştirmelidir, kendinden sonra yakınlar üleşmeden (s. 463).

Sinan Paşa kitabın yazılış sebebini (Sebeb-i Te'lif) anlattığı ilk bölümde ömrün geçip gitmekte olduğunu fark edip yalnız yaşama arzusuna kapılmış, ancak sosyal konumunun buna izin vermediği için kendini dinî ilimlere ve Tanrı dostlarıyla ilgili kitaplara vermiş ve bu yola da düşünce yolu (tarîk-i fikr) demiştir. İlim adamının meseleleri mütalaa ederken uzun uzun düşünmesi gerektiğini, bazı zamanlarını boşa geçirmek zorunda kalacağını belirttiikten sonra akıllı adamın o vakitleri boş geçirmiş olmayacağını vurgular. Çünkü akıllı adam, ahiret ile ilgili bir iş yapmasa bile, nasıl güzelleşeceğini düşünür. Cihana ibret gözüyle bakar ve halkın faydasına birkaç söz söyler. Bu sözden herkes alacağını alır, o sözün sevabı nice yıllık ibadet yerine geçer. Çünkü o söz gönülden söylenmiştir ve dinleyene mutlaka tesir eder. Yok olmaz, kıyamete değin durur.

Bilindiği gibi dinimizde şefaathakki sadece Hz. Muhammed'e verilmiştir. Bu hassasiyet beyan edildikten sonra ideal insana lazım gelen işler şöyle özetlenmiştir: Ona erişebilmek için gerekli olan belirtilere ulaşmaya çalışmak, Hz. Resulün yolunu seçmek, sünneti kendisine araç edinmek ve şeriat gereğince amel etmek... s.93).

Akıllı kimse bir mecliste söz söyleyecek olduğunda Allah'ın duyacağını düşünendir; gizli bir iş yapacak olsa onun göreceğini akla getirendir. Gönünde bir nesneyi gizlese onun bildiğini hatırlayandır; bir kimseye öfkelense; Allah'ın hilmini (yumuşaklık, vakar, sükûn) hatırlayandır... Bütün bunları yapana âkil demek doğru bir adlandırma olur (s. 193).

Çok konuşmak ve gereksiz söz söylemek akıllı adamın kârı değildir. Kılıcın açtığı yaradan daha beterdir dil yarası. Çirkin söz söylemek bilgelik belirtisi sayılmaz, bu sebeple akıllı kimse özlü ve yararlı söz duyurmak dışında diline köstek vurmamalıdır (s.575).

Hz. Peygamberin büyük cihat dediği nefisle mücadele her mümini hatta her insanın yapması gereken bir davranıştır. Akıllı kimse daima nefsiyle hesaplaşır ve içine düştüğü durumları görüp gözetir. Nefsin on kurduğu tuzaklara düşmez. Şeytan şeytanlığını nefsin kuvvetiyle yapmaktadır (s. 203). Bütün tarikat büyüklerinin kanaatine göre; Hakk'a ulaşmak isteyen kişi; nefse karşı koymalı onunla savaşmalıdır(s. 205).

Akıllı kimse hiçbir günahı küçümsemez, hiçbir suçu küçük görmez. Çünkü yasaklayanın ululuğuna bakar, yasaklananın küçüklüğüne bakmaz (s.339).

Akıllı olan günaha pişmanlık duymak gerek ve kulluğunu devam ettirmek gerek (s.517).

İdeal İnsan ve Davranış Biçimleri

- a) Toplantı adabını gözetmek
- b) Bir söz söylenirken susup dinlemek
- c) Mecliste büyük bir kimse varsa, ona daima iltifat etmek
- d) Dostunu kırmamaya ve önemsiz bir mesele için onu üzmemeye çalışmak

e) Eğer yola getirmek için kınamaktan başka yol kalmamışsa kitapla kınamak (sözle kınamak doğru değildir, zira sonu kavgaya varabilir) (s.367).

Edep akıllı kişinin malı olur; onu kullanması yetkinliği olur (s.563).

Başkasından görüş istemek serzenişe uğramaya ve küçük görülmeye yol açar; görmüş geçirmiş kimselerle fikir alış verişinde bulunmak bilmezlikle suçlanma ve horlanma sebebi olur. Bunun bir sonucu olarak da daima kendi düşüncesine dayanır; kendisine çıkar yol gösterene değer vermez olur. Her vakit şaşkınlık karanlığında olur; her dem sıkıntı ve arayış içinde kıvrırır durur; ama akıllı olan çıkar yol aramayı utanılacak bir şey saymaz, yardım istemekten kaçınmaz.

Bir çözümsüzlüğe uğradığında ve çözümü güç bir meseleyle karşılaştığında, akıllı kimselere sığınır; tecrübeli kimselerle danışıp görüşmeye yönelir (s. 649).

Akıllı insan, gayret gösterip de kimseyi kendisine düşman etmeyendir; ama bunun yanı sıra da her gördüğünü kendisine sırdaş edip güvenilir saymayandır. Düşman az oldukça kalbin huzuru çoğalır; dostlar yüzünü gördükçe gönlün süruru çoğalır. Ve eğer kişinin düşmanı varsa da çaba gösterip dostluğunu kazanmalı; ondan gelmesi beklenen zararı dostlukla savmalı (s. 653).

Dostunun ayıbına bakan akıllı değildir; yârinin eksliğini arayan yar bulamaz. Kendi ayıbını gören uslu, kendisini bırakıp başkasını arayan eblehtir (s. 463).

İnsanoğlunda hisler bilgiye ulaşmakta aracılık etmesi için vardır, âlim olmak için değil. Akıl ışık, his karanlıktır. Duygusal bakıldığında yanılma ihtimali yüksek olur, oysa akılın gözüne perde yoktur. Duygu çocuk, akıl erişkindir. Sadece olanı bile duygu akılın girdiği sıkıntıya girmez. Melekte akıl olur, arzu ve heves olmaz; itte heves olur, akıl bulunmaz. Heveslerini bastıran kişinin değeri melekten üstün olur, hevesine kapılıp ona mağlup olan kişi itten aşağı düşer. Nitekim iki büyük melek olan Hârût ile Mârût heveslerine mağlup olup melekliklerini kaybettiler; oysa Ashâb-ı Kehf'in iti (Kıtmir) onlara yoldaş oldu, onlardan sayıldı (s. 195). Belki bu noktada tevbe gerek. Tevbe de zamanında gerek, hazırlık da gününde gerek (s. 199).

Dünyaya gönül verenler dinar ve dirhem kulları olurlar; onların kölelikten kurtulmalarına çare yoktur.

Akıllı isen, hırsı bırakıp da varınla yetin, sen bugünü gör, kim bilir erişir misin yarına?(s.311).

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz:

Başlıca iki kaynağa (Din ve Tasavvuf) dayalı olarak, ancak diğer kültürlerden de beslenerek yazılan Maârif-nâme'de âkil insan, bugünkü anlamda da ideal insan tipidir. Sinan Paşa bunu bize ilgi dünyası ve bilgi dağarcığının yanı sıra hayal dünyasının genişliği; merak, dikkat ve gözlem derinliği ile rahatlıkla anlatabilmiştir. Hayatın içindeki canlı-cansız varlık ilişkileri ile soyut-somut değerlendirmelerini bize aktarmıştır. Tefekkür ve tezekkür ekseninde değerlendirebildiğimiz konuları büyük bir vukufiyetle okuyucusuna sunmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

- ÇELEPİ, Mehmet Surur, (2016), Anadolu'da Toplumsal Kimliğin İnşası ve Dede Korkut Boylarındaki Bireyin Tekâmülü, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Yıl 13, Sayı 25, Sayfa: 65-91.
- KÖKSAL, M. F., “Sinan Paşa'nın Nesri ve Nesir Üslûbu”, Doğu Akdeniz Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi, 1 (1998), 83-97.
- LEVEND, Âgâh S. (1988). Türk Edebiyatı Tarihi - I. Cilt Giriş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ES-SUYÛTÎ, Celâleddîn b. Ebû Bekr (1981). el-Câmi'ü's-Sağîr, Beyrut.
- TULUM, Mertol, Sinan Paşa, **Maârif-nâme- Özlü Sözler ve Öğütler Kitabı** Ank. 2013, AKM Yay.